

DEBATT

Om natur och kultur

”Hjälper oss biologin förklara mänsklig beteendevariation?” frågar Alf Hornborg i *Rig* 2001/3. Rubriken ger felaktiga förväntningar, eftersom hans svar inte är ”jo, föralldel”, utan ett klart nej. Rätt svar är att biologin förklarar beteende, men bara delvis. Den gör det dock i viktiga avseenden, huvudsakligen variationen mellan individer. Detta beror på att personligheten delvis är medfödd (till mellan 30% och 50%; se Plomin m.fl. 1990), vilket Hornborg sensationellt nog förnekar. Å andra sidan har uppväxtförhållanden, klasstillhörighet och kultur likaledes stort förklaringsvärde och tycks också vara det enda som förklarar variationen mellan grupper: etniska grupper, nationella kulturer, lokalsamhällen, samhällsklasser, subkulturer etc. Till den komplexa bakgrunden hör att somliga personlighetsdrag är mer biologiskt beroende än andra, och att den relativa vikten av de olika variablerna dessutom varierar för enskilda individer. Blyghet kan t.ex. vara medfött och/eller bero på uppväxten men dessutom förstärkas av den kulturella miljön. Omtvistad – ehuru inte bland biologerna – är den förhärskande uppfattningen att beteendeskilnader mellan män och kvinnor (till viss del) beror på biologiska olikheter.

Hornborg tvivlar på att någon biolog skulle kunna ”visa att det vi trodde var kulturskillnader egentligen bottnade i genetiska skillnader”, men lämnar ändå dörren på glänt. Ja, om någon visade detta skulle jag själv bli förvånad. Kulturskillnaderna ligger inte på biologens bord, medan kulturforskaren å sin sida inte behöver ta ställning till frågan om biologiska faktorer förklaringsvärde. För antropologen räcker det gott och väl med att studera ”kultur, klass och livshistorier”, som Hornborg kallar det, men ämnesöverskridanden bör välkomnas! Nya rön inom biologin förringar inte kulturforskningens resultat. Biologins bidrag är ökad kunskap om mänskliga universalier, inte om kulturskillnader. Under rubriken ”Drömmen om vetenskapernas enhet” förespråkar idéhistorikern Kjell Jonsson (1999) större öppenhet bland humanister ”för en respektfull växelverkan med naturvetenskaperna”.

Lyssna gärna till kognitionsforskaren Peter Gärdenfors, som i boken *Hur homo blev sapiens* (2000) inledningsvis förklarar: ”Min kunskapsteori bygger på biologiska grundvalar och jag utgår från evolutionsteorin. Jag ser emellertid inte detta som en konflikt med en humanistisk syn. Tvärtom skall jag försöka visa att mycket av den humanistiska människoupfattningen kan härledas från en evolutionär historia om vår uppkomst.” Denna historia handlar om utvecklingen av det reflexiva tänkandet, inte bara medvetenheten om att jag tänker, utan också medvetenheten om att jag äger denna medvetenhet. Evolutionen inkluderar här framväxten av ”den inre världen”, den varmed människan nått ”en högre grad av oberoende av vad som händer i omgivningen. Hjärnans aktiviteter har kopplats fria från en direkt styrning från sinnena. Därmed kan tanken lyfta och flyga sin egen väg”. Detta evolutionära steg kan sägas mer än något annat ha skilt människan från djuren – således en biologisk förutsättning för uppkomsten av såväl kultur- som naturvetenskapligt tänkande.

Vad som inspirerat Hornborg att gripa pennan tycks vara Nils Uddenbergs bok *Arvsdygden. Biologisk utveckling och mänsklig gemenskap* (1998), i vilken han läst in en polemiska udd riktad mot antropologerna. Då den tvärvetenskapligt sinnade Uddenberg skriver att alla sociala fenomen inte kan reduceras till psykologi eller biologi kontrar Hornborg med: ”Kan *något* socialt fenomen reduceras till psykologi eller biologi?” Överraskande nog söker han stöd i en artikel av socialantropologen Tim Ingold, till synes omedveten om dennes evolutionsbiologiska inriktning. I en redaktionell inledning till *MAN* (1992/27) ansåg Ingold det vara en av antropologins viktigaste inriktningar framöver att hjälpa till att avlägsna de intellektuella barriärer som åtskiljer humanvetenskaperna från naturvetenskaperna. ”Kulturella skillnader *är* biologiska”, skriver han tillspetsat (s. 694).

Hornborgs referens avser således inte till detta, utan att Ingold ”på ett mycket övertygande sätt har visat att genotypen är en abstraktion som helt enkelt *aldrig har existerat i sinnevärlden*”. Innebörden är tyvärr inte den Hornborg tycks avse. Vetenskapliga begrepp existerar

endast i begränsad mening i sinnevärlden, vilket gäller såväl genotyper som kategorier och – som bekant – även begreppet kultur.

Det är sant att vissa evolutionsbiologiska teorier griper in i antropologernas empiri, men enligt min mening knappast konkurrerande. Om det på goda grunder skulle ske, so what? Är inte ny kunskap välkommen oavsett disciplinär hemvist? Ofta ger evolutionsbiologerna en historisk fördjupning som borde göra historiskt inriktade etnologer intresserade.

”Biologin kan inte förklara det partikulära i mänskligt beteende”, skriver Hornborg och jämför med sin egen disciplin, som sägs förklara det konkreta och specifika. Detta låter sig sägas, men är samtidigt missvisande. Vad många biologer ägnar sig åt är att med experimentella försök av enskilda fall förklara just det partikulära, konkret och specifikt, som genom upprepade försök blir generaliserbara – till skillnad från kulturvetenskapliga förklaringar (tolkningar) som ofta är mångtydiga och bygger på svårkontrollerbara antaganden av skiftande karaktär (ehuru nog så intressant). I ett särskilt avseende sysslar antropologin förvisso med det partikulära och konkreta, nämligen i dess etnografiska beskrivningar. Men som nomotetiskt inriktad vetenskap kräver antropologin – liksom biologin – teoretiska modeller, vilket nödvändiggör abstraktion och reduktion.

Som etnolog/antropolog har jag själv fångats av frågan om den kulturella variationens allmänmännliga bas. Om de kulturella formerna är variationer på ett tema, vilket är temat? Inledningsvis blev min utgångspunkt personlighets- och motivationspsykologi, då utan bekantskap med evolutionsbiologins historiska förklaringar. Frågan är dock densamma. Varför gör människor det de gör, oberoende av det konkreta uttrycket? Vad döljer sig innanför den kulturella dräkten? Vad motiverar t.ex. människors strävan efter självrespekt, framgång och prestationer eller strävan efter stimulans och omväxling eller frihet och självständighet samt

ansträngningarna att förstå hur saker och ting hänger ihop? Svaren på dessa och liknande frågor förklarar på intet sätt den kulturella variationen, men det är inte heller avsikten. Men utan teorier om de psykologiska predispositionerna blir handlingarna oförklarliga. I likhet med barn bör vi fortsätta att ställa frågan: Varför det då? Det blir då otillräckligt att peka på värderingarna som förklaring till betygshets, hedersmord och titelsjuka. Inte heller förklarar de semesterresor och skvaller, kvinnokamp och rymningar från fängelser, filosoferande och laboratorieexperimenterande. Allt sådant är endast delar av den kulturella dräkten, den som skiljer olika kulturer åt.

”Och på vilket sätt kan man säga att biologin ’förklarar’ mänskligt beteende?” skriver Hornborg retoriskt. Här gäller det således inte som i hans första fråga beteendevariationen, utan mänskligt beteende generellt. Hallå där, är detta ett Lundaskämt? Eller målas här upp en religiöst inspirerad bild av människan skapad av Gud, fullt färdig, upprättgående, redskapstillverkande och talför. Eller åsyftas en människa styrd av en fristående ”själ”, en icke-biologisk hjärna? Säg mig att det var ett skämt och jag skall skamset medge att jag lät mig bedras nästan ända till slutet!

Åke Daun, Stockholm

Referenser

- Gärdenfors, Peter, 2000: *Hur homo blev sapiens. Om tänkandets evolution*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Hornborg, Alf, 2001: Hjälper oss biologin förklara mänsklig beteendevariation? *Rig*, 3:165–169.
- Ingold, Tim, 1992: Editorial. *MAN*, 27:693–696.
- Jonsson, Kjell, 1999: Drömmen om vetenskapernas enhet. *Forskning & Framsteg*, 3:22–25.
- Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E., 1990. *Behavioral genetics: A primer* (2nd ed.) New York: Freeman.